

יחסי ישראל-הודו: תפיסות ותחזיות

מאנוז' קומאר

היחסים בין הודו לישראל מאופיינים בפרגמטיזם דיפלומטי ופוליטי ובאינטרסים הדדיים. אחרי שהפכה הודו למדינה עצמאית ב־1947 היא תמכה במאבק הפלסטיני לאורך זמן רב, ואילוצים מעשיים היו כרוכים בכך. אולם בשנות התשעים החלו הודו וישראל לפעול לאיזון היחסים ביניהן על בסיס סוגיות של ביטחון וכלכלה. טרור הוא אחד הנושאים המרכזיים בשיתוף הפעולה בין שתי המדינות, במיוחד לאחר מתקפת הטרור במומבאי ב־2008, שבה היו גם יהודים תושבי המקום יעד לטרוריסטים. לצד ארצות־הברית, גם הודו וישראל נותרו יעדים מרכזיים לטרוריסטים, והדמוקרטיה מספקת לשתי המדינות תחושה של יציבות וביטחון. ישנם תחומים נוספים רבים שבהם יכולות הודו וישראל לשתף פעולה, ורבים מהם כוללים העברת טכנולוגיה ומחקר ופיתוח שנעשים בהודו, כמו ייצור מקומי של אמצעי מעקב. מומחיותה של ישראל בענפים כמו פיתוח תוכנה, ניהול מים וחקלאות באזורים צחיחים באה לידי ביטוי בשיתוף מנכ"ל בין מוסדות ותאגידים בשתי המדינות, ובחזוק הקשרים המוסדיים והאזרחיים. פוטנציאל היחסים בין שתי המדינות עדיין לא נוצל עד תומו, והן יכולות להרחיבו לפרויקטים משותפים במדינות אחרות שלגביהן קיים אינטרס אסטרטגי וכלכלי משותף.

מילות מפתח: ביטחון, אסטרטגיה, טרור, שיתוף פעולה, עסקים, תלות הדדית

מנוג' קומאר שימש כמפקד כוחות הביטחון של גבולות הודו. השתתף בתכנית לימודים במרכז המחקר לסכסוכים ושלום, ג'ייפור, הודו.

מבוא

במשך 45 שנים לאחר עצמאותה של הודו ב־1947 התאפיינה מדיניותה הרשמית כלפי המזרח התיכון בחתירה להידוק הקשרים עם מדינות ערב ובתמיכה בפלסטינים, במקביל להפגנת אדישות הגובלת בעוינות כלפי ישראל. בנוסף לעמדה ה"אנטי-קולוניאלית" של מפלגת הקונגרס, מאחורי גישה זו עומדים שיקולים מעשיים רבי-עוצמה, שרבים מהם עדיין שרירים וקיימים. הבולט שבהם הוא הצורך של הודו באנרגיה מבוססת פחמימנים. הביקוש לאנרגיה הגדל בהתמדה דרבן את הודו לשמור על יחסים קרובים עם מדינות המפרץ. התחזיות הנוכחיות מלמדות כי צריכת האנרגיה הפחמימנית של הודו תעלה במידה משמעותית במהלך העשורים הקרובים, ותביא עימה שינויים שלא ניתן לשער עדיין במדינה עצמה, בטכנולוגיות האנרגיה ובשוק הנפט.¹ התלות בספקיות האנרגיה מאזור המפרץ והזמינות המוגבלת של מקורות חלופיים ימשיכו להיות גורם מפתח במדיניותה של הודו.

יסוד שני קשור למהגרי עבודה. בשנת 2001 הוערך כי מספר ההודים שעובדים באזור המפרץ הפרסי מגיע ל־3.5 מיליון איש.² כפי שניתן לראות מהטבלה הבאה, עובדים אלה שולחים הביתה קרוב ל־25 מיליארד דולר מדי שנה.

המדינות שמהן מועברים התשלומים	הסכומים המועברים (במיליארדי דולר ארה"ב)
איחוד האמירויות	15.69
ערב הסעודית	8.38
כווית	2.95
עומאן	2.61
קטר	2.29
בחריין	0.76

מקור: *Forbes*

(<http://www.forbes.com/sites/alyssaayres/2014/02/26/indias-stakes-in-the-middle-east/>)

לפיכך מתפתח בהודו עניין רב ביחסים כלכליים טובים עם אזור המפרץ. ואכן, כמה מדינות בהודו תלויות מאוד בקשרים אלה. מדינת קראלה, למשל, שולחת כמעט מחצית מכוח העבודה שלה למפרץ, ואותם עובדים שולחים אליה כ־6 מיליארד דולר מדי שנה.³ כתוצאה מכך, הודו נדרשת לשקול בזהירות כל מהלך מדיני שעלול לסכן את הביטחון והבטיחות של אזרחיה השוהים באזור המפרץ, או את התשלומים המסייעים לה לשמר את כלכלתה.

שלישית, הודו משקיעה סכומי עתק באזור המפרץ, החשוב גם לסחר החוץ הכולל השלה. ביטחון סחר זה תלוי בביטחון נתיבי הים שדרכם מיובאים כמעט כל משאבי האנרגיה הפחמימנית. הודו רקמה עם מדינות המפרץ גם הסכמי השקעות שונים בתחומים של פטרוכימיקלים, תקשורת, ביוטכנולוגיה ותיירות. בשנים

2008–2009 מילאה הודו תפקיד פעיל בשיטור במפרץ עדן (לצד כמה מעצמות מערביות והצי הסיני), כחלק מהמאמץ לבלום את הפירטים האלימים שיצאו מסומליה,⁴ כאשר מועצת הביטחון של האו"ם סיפקה את יפוי הכוח הדרוש. העלייה בחשיבות הגאו-כלכלה כגורם מרכזי המכתיב יחסים בין מדינות מחייבת כוח ימי הולם, שיאבטח את נתיבי הים מפני שיבוש או השתלטות של ציים עוינים. עבור הודו, שעל פי התחזיות צפויה להתמודד עם מחסור עצום באנרגיה בשנים הקרובות, נקודה זו רלוונטית במיוחד. הודו אינה יכולה להרשות לעצמה ניתוק או שיבוש בחיבור הימי עם המפרץ הפרסי.⁵

סיבות לשינוי הגישה כלפי ישראל

למרות שחלק מהאילוצים נותרו על כנם, מדיניותה של הודו וגישתה כלפי ישראל החלו להשתנות בסוף שנות השמונים ותחילת שנות התשעים. ניתן לייחס זאת במידה מסוימת לשינויים פוליטיים פנימיים בהודו, כלומר, בעקבות תחילת עידן הפוליטיקה של קואליציות, שסימל את קיצה של הגמוניה אידאולוגית ייחודית, ותחילתה של מדיניות חוץ גמישה יותר. עם זאת, גם הטרור שפרץ בקשמיר בחסות פקיסטנית תרם לכך. בהקשר זה חשוב לציין את ניסיון החטיפה של תיירים ישראלים שהתאכסנו בבית סירה בקשמיר, ב-27 ביוני 1991. התקרית שהסתיימה במותו של אחד התיירים גרמה לישראלים להבין שהם יעד למפגעים מוסלמים אפילו בחבל קשמיר, וכן סימנה "שלב חדש בהחמרת הסכסוך בקשמיר המוסלמית ברובה" – מקום שבו חיילים הודים בליווי כוחות שיטור מבקשים להכניע ארגון חמוש הטוען לעצמאות.⁶ אולם התקרית גם הביאה להתגברות ניכרת של שיתוף הפעולה הביטחוני בין הודו לישראל, שהתקיים אפילו במהלך שנות הריחוק הדיפלומטי. לאחר מלחמות הודו פקיסטן בשנים 1962, 1965 ו-1971 רכשה הודו נשק ותחמושת מישראל והעריכה מאוד את נכונותה של ישראל לסייע לה בציד צבאי, בזמן שמדינות דוגמת בריטניה, ארצות-הברית וצרפת נמנעו מכך. בתחום המאבק בטרור, לאחר ההתנקשות באינדירה גנדי היו דיווחים על כך שישראל סייעה לאמן כוחות ללוחמה בטרור כמו משמר הביטחון הלאומי. כמו כן דווח כי בין סוכנויות ביטחון הודיות דוגמת 'אגף הניתוח והמחקר' (RAW) לבין המוסד הישראלי קיימים קשרים מאז שנות השישים.⁷ עם זאת, השינויים בפוליטיקה הפנימית לצד האינטרסים בהעמקת שיתוף הפעולה הביטחוני הובילו לפריצת דרך רק בתחילת שנות התשעים. בינואר 1992 כוננו בין המדינות קשרים דיפלומטיים מלאים, שבאו לידי ביטוי בהמשך במגוון תחומים.

התקופה שלאחר שנות התשעים

פתיחת שגרירות הודו בישראל במאי 1992 סייעה לייצר שיח מגוון וחילופי דברים ברמות שונות, ולחולל קפיצת מדרגה בטיב הקשרים. הדבר משתקף ברשימה (החלקית) של הסכמי שיתוף פעולה דו-צדדיים:⁸

- הסכם עידוד והגנה על השקעות – 29 בינואר 1996
- אמנה בדבר מניעת מסי כפל ומניעת התחמקות ממס לגבי מסים על הכנסה ועל הון – 29 בינואר 1996
- הסכם לסיוע הדדי ולשיתוף פעולה בענייני מכס – 29 בינואר 1996
- הסכם שיתוף פעולה בנושא שימוש בחלל החיצון למטרות שלום – 28 באוקטובר 2002
- הסכם שיתוף פעולה בתחום הבריאות והרפואה – 9 בספטמבר 2003
- הסכם שיתוף פעולה במאבק בהברחות לא חוקיות ובשימוש לרעה בסמים נרקוטיים ובחומרים פסיכו-אקטיביים – 9 בספטמבר 2003
- הסכם שיתוף פעולה בתחום הגנת הסביבה – 9 בספטמבר 2003
- הסכם על פטור מוויזה למחזיקי דרכון דיפלומטי, רשמי או צבאי – 9 בספטמבר 2003
- מזכר הבנות על יוזמת קרן הפיתוח והמחקר הודו-ישראל – 30 במאי 2005
- תוכנית עבודה בין-ממשלתית לשיתוף פעולה חקלאי – 10 במאי 2006

בנוסף לאמנות שנחתמו בתקופה שבין 1992 ל-2006 פועלות הודו וישראל לכינון 'משטר קניין רוחני' (Intellectual Property Regime). כמו כן קיים שיתוף פעולה לא רשמי בין סוכנויות אכיפת חוק שונות ב"נושאים פליליים", ובינואר 2012 נחתמה אמנת הסגרה במהלך ביקורו של שר החוץ ס.מ. קרישנה בישראל.⁹ בסך הכול אין עוד הרבה מדינות שהודו ניסחה וחתמה עימן על כל כך הרבה אמנות. עם זאת, אין זה מפתיע שהעמקת הקשרים המשמעותית ביותר חלה בתחום הביטחון וההגנה.

שיתוף פעולה בתחומי ביטחון והגנה

למרות קיומו של ערוץ תקשורת בין הממשלות והגורמים הרשמיים והתנופה שקיבל, ישראל היססה בתחילה בנוגע לפרסום מכירות הנשק שלה להודו. היסוס זה הגיע לקצו רק במהלך משבר קרגיל ב-1999, כאשר ישראל הגיבה במהירות לבקשת הודו לציוד צבאי ותחמושת, חרף הלחץ האמריקאי להטיל אמברגו נשק על הודו. התקרית פתחה פרק חדש בסחר הנשק בין שתי המדינות, למרות שיש חוקרים הסבורים שנקודת המפנה הייתה מתקפת הטרור במומבאי ב-2008. למרות עדויות שאינן שנויות במחלוקת אשר הצביעו על פקיסטן כמקור המתקפה (שנועדה לפגוע גם באתר יהודי), הודו לא הצליחה להוציא לפועל פעולת תגמול בתגובה להרג 150 מתושביה, ומצב זה הדגיש את חולשתה ביכולות מעקב באוויר ובים. הודו פנתה לישראל בבקשת עזרה בתחום זה ורכשה מהתעשייה האווירית

את מערכת המכ"ם EL/M-2083 בשווי של 600 מיליון דולר, תוך ציון ש"המערכת מיועדת לפריסה לאורך הגבול הפקיסטני".¹⁰

המתקפה במומבאי גם הבהירה שלהודו המודרנית יש יותר נושאים משותפים עם ישראל מאשר עם רוסיה. ישראל והודו מתקדמות עתה מהשלב המוקדם של סחר צבאי חד-צדדי לפרויקטים משותפים לפיתוח נשק הגנתי והתקפי.¹¹ בין השנים 2005 ל-2009, כאשר הודו הייתה קניינית הנשק השנייה בגודלה בעולם (אחרי סין), היא יבאה מישראל נשק בשווי של כחצי מיליארד דולר (בהשוואה ל-147 מיליון דולר בלבד מארצות-הברית).¹² במחקר נפרד נמדדו המכירות הישראליות להודו בין השנים 2002 ל-2005, והן הסתכמו ביותר מ-5 מיליארד דולר.¹³ היקף העברת הציוד הצבאי והיותה של הודו לקוחה מבטיחה של הציוד הביטחוני הישראלי באו לידי ביטוי בדברים הבאים:

הרגישות בהעברות אלה גברה עם הזמן, ועימה התפיסה שהקשרים הביטחוניים הם חיל החלוץ של קשרים נרחבים יותר. דוגמה לתפיסה זו היא מכירת מערכת הפלקון הישראלית (מערכת התרעה אווירית) להודו ב-2004. העסקה עמדה בניגוד חריף להתייחסות האמריקאית לרצונה של ישראל למכור לסינים את אותה מערכת ב-1999. מכיוון שהמערכת נחשבת לייצור משותף בזכות תמיכה כספית של ארצות-הברית הייתה לה אפשרות להטיל וטו על המכירה לסיין, שעל פי הדיווחים עלה לישראל בהפסד של רבע מיליון דולר. המערכת הראשונה נחתה בהודו במאי 2009. הודו רכשה שלוש מערכות ומתכננת לרכוש שתיים או שלוש נוספות. על פי אחד הדיווחים, עסקה זו היא הסכם ההגנה הגדול ביותר בתולדות ישראל.¹⁴

התפתחויות אלה גרמו לכך שעד 2014 הפכה הודו לשוק הנשק הגדול ביותר של ישראל, וזו נעשתה אחת מספקיות הנשק הגדולות של הודו.

מאבק בטרור

אירועי הטרור סיפקו את התמריץ העיקרי לשיתוף הפעולה הביטחוני בין הודו לישראל. שתי המדינות הן קורבנות של טרור בינלאומי, לשתייהן יש שכנות עוינות התומכות בפעולות אלה, ושתייהן חייבות לשמור על דריכות תמידית לנוכח איומי הטרור כלפיהן. כפי שהצהיר בראג'ש מישרה (Brajesh Mishra), יועץ לביטחון לאומי בממשלת וג'פאיי (Vajpayee) ואדריכל ראשי של מדיניות הביטחון שלה, בנאומו בפני הוועד היהודי-אמריקאי (AJC) ב-2003: ארצות-הברית, ישראל והודו "חייבות להתייצב יחדיו מול אותן פנים מכוערות של טרור בעידן המודרני".¹⁵

לפיכך, אין זה מפתיע שהמאבק בטרור תופס מקום מרכזי בקשר הביטחוני של הודו-ישראל. יחד עם זאת, יש הבדלי תפיסה ביחס לטרור. כפי שטוען רג'נדרה אביאנקאר (Rajendra Abhyankar), "ישראל מאמינה שכחלק מהמשא ומתן המדיני אין לגלות סלחנות לטרור, אולם הודו האמינה תמיד בהשארת דלת פתוחה לדיאלוג.

ישראל רואה מעגלי איום חופפים הכוללים את איראן, סוריה חזבאללה וחמאס, ואילו בעיני הודו, האיומים עליה נובעים מארגונים אסלאמיים קיצוניים הנתמכים על ידי פקיסטן כמו הטליבאן, לשקאר-א-טייבה או ג'יש אל-מוחמד, האחראים למתקפת הטרור במומבאי.¹⁶ כמו כן "אף אחת משתי המדינות אינה מעוניינת להתערב ישירות במלחמות של הצד השני".¹⁷

על אף הבדלים אלה בתפיסה ובדרישות הגאוגרפיות, שתי המדינות הקימו קבוצת עבודה משותפת לחילופי ניסיון מעשי באבטחת גבולות, טרור מתאבדים, ביטחון המרחב האווירי, מימון הטרור, ביטחון מידע, וכן לוחמה דיגיטלית ולוחמת סייבר. כמו כן, סוכנות החקירות הלאומית החדשה שהודו הקימה בעקבות מתקפת הטרור במומבאי ב-2008 יכולה לספק למדינות כמו ישראל מוקד חדש לרקום באמצעותו קשרים הדוקים יותר בתחום המודיעין והביטחון.¹⁸

שיתוף פעולה בחלל

תחום העניין המרכזי של ישראל בטכנולוגיות חלל הוא יכולות הדמיה, שניתן לנצלן למעקב צבאי ואבטחת גבולות. בעשורים האחרונים פיתחה הודו לוויינים מקומיים עם מאפיינים של חישה מרחוק, נתונים מטאורולוגיים ויכולות תקשורת, והיא משגרת אותם בעזרת טילים משלה. בשנת 2005 החליטה ישראל לשגר את TecSAR, לוויין הצילום הראשון שלה בטכנולוגיית מכ"ם מפתח סינתטי (SAR), באמצעות מתקן שיגור הלוויינים ההודי PSLV.¹⁹ מתקן זה נבחר לשיגור הלוויין בשל החשש הישראלי מאמינותו ומגבולותיו הטכניות של משגר הלוויינים הישראלי 'שביט', וכן עקב שיקולים כלכליים ובשל רצונה של ישראל להגביר את שיתוף הפעולה האסטרטגי עם הודו.²⁰ בנוסף, הלוויין ההודי RISAT-2, שיספק יכולת משופרת למטרות תצפית על שטחים בכדור הארץ ולמעקב וניהול אסונות, פותח בשיתוף עם התעשייה האווירית הישראלית. תהליך הרכישה ובעקבותיו שיגור הלוויין RISAT-2 הואץ לאחר מתקפת הטרור במומבאי ב-2008 כדי להעצים את יכולות המעקב העתידיות של הודו.²¹

יצירת תלות הדדית בכלכלה

כמו קשרי ההגנה והביטחון, גם הקשרים העסקיים בין הודו לישראל התקיימו הרבה לפני כינון היחסים הדיפלומטיים הרשמיים. דוגמה בולטת לכך היא תעשיית היהלומים, שמהווה נכון לעכשיו 50 אחוזים מהסחר שאינו ביטחוני בין הודו לישראל. כפי שציין אביאנקאר:

תעשיית היהלומים המשגשגת של הודו היא יוצאת דופן בכך שיזמיה המרכזיים מגיעים מפאלאנפור (Palanpur), כפר קטן בגוג'אראט (Gujarat) שתושביו מאמינים בג'ייניזם (Jain). בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הקימו אנשי

הקהילה חברות סחר באנטוורפן, ושם יצרו קשרים עם סוחרים יהודים ששלטו אז בתחום. היחסים הטובים שנרקמו בין קהילות היהודים ליהודים באנטוורפן ובניו יורק במהלך השנים, לרבות סביב המתקנים לליטוש היהלומים והסחר, הובילו את היהודים להקים חברות גם בתל-אביב.²²

אולם הקשרים העסקיים התרחבו מעל ומעבר לתעשיית היהלומים. שתי המדינות בוחנות ללא הרף הזדמנויות חדשות להרחבת היקף הסחר וההשקעות. על פי הקונפדרציה של התעשייה ההודית, עד 2010 הגיע נפח המסחר בין המדינות ל-4.7 מיליארד דולר, לא כולל המכירות הביטחוניות.²³

שותפות הסחר הדו-צדדי עתידה לקבל תמריץ נוסף מהמחקר והפיתוח הישראלי המשגשג, שיש לו פוטנציאל עסקי רב בהודו ויכולת להתרחב גם למדינות סחר אחרות. לדוגמה, הודו יכולה להפיק תועלת מהעברת טכנולוגיות בתחומי מומחיות ישראלית כמו מדעי החיים, מכשור רפואי, ביוטכנולוגיה, ננוטכנולוגיה, קליין טק, אנרגיה חלופית, ניהול מים וחקלאות באזורים צחיחים, וישראל מעוניינת לשתף פעולה בתחומים אלה. אפשר לקבל מושג לגבי הפוטנציאל מסקירת המצב הנוכחי. בחקלאות למשל, מכון המחקר לאזורים צחיחים עובד על כמה פרויקטים מדעיים בשיתוף עם ישראל בנושא חקלאות באזורים צחיחים, והוא הקים מספר מרכזי ניסוי במדינות ראג'אסטן וגוג'אראט בהודו. מומחי החקלאות הישראלים מנהלים דרך קבע סדנאות לשיתוף מידע, טכנולוגיות ומומחיות בתחומי החקלאות והגינות, בנוסף להכשרת גורמים רשמיים ב-26 מרכזי המצוינות שהוקמו במסגרת הפרויקט. חקלאים הודים מגדלים כיום יבולים איכותיים של ירקות ופירות בעזרת החקלאות הישראלית. יבולים אלה מכניסים לחקלאים יותר רווח, מעבר לחיסכון במים ובהוצאות על חומרי הדברה. הפרויקט מתבצע על ידי מש"ב – הסוכנות הישראלית לסיוע ושיתוף פעולה בינלאומי, ובתמיכת משרד החקלאות, שגרירות ישראל והממשלות של מדינות הודו.²⁴ תנאי הקרקע והאקלים בחלקים גדולים של ראג'אסטן וצפון גוג'אראט דומים מאוד לתנאים בישראל, ואפשר לנצל את המומחיות שלה לגידול יבולים דוגמת שעורה, חרדל, ענבים, תמרים ועוד באזורים אלה. גם חברות ישראליות פרטיות בתחום החקלאות פעילות בהודו, וביניהן NaanDanJain, נטפים, אגרוטופ, פלסאון, הזרע ג'נטיקס, מקסימילק, פלסטרו גבת, אגרקסקו, זרעים, ICL fertilizers, שיאון וקבוצת אבשלום. חברות אלה פועלות לא רק בתחום הייצור, אלא גם בשימור ובשיווק.

באופן דומה, ישראלים משקיעים ומקימים מתקני מחקר ופיתוח בהודו גם בתחומי הפרמצבטיקה והביומד. חלק מחברות הפרמצבטיקה הגדולות ביותר דוגמת 'טבע' או 'תרו' פועלות בהודו כבר שנים אחדות. שתי החברות הקימו מרכזי מחקר ופיתוח בנוידה (Noida) ובגאג'ראולה (Gajraula), בהתאמה. בתחום הביומד, חברות כמו 'ביולין' מבצעות בהודו מחקר קליני לצורך טיפול בסכיזופרניה.

ישראל מתמחה גם בהפקת אנרגיה ממקורות לא קונוונציונליים ובשימור משאבים. חברת 'לויתן אנרגיה' מייצרת מוצרים להפקת אנרגיה באמצעות הרוח, המים והגלים, ויש לה קשרים עם שורה של חברות הודיות למטרות ייצור. חברת Focal Energy הישראלית מפתחת בראג'אסטן תחנות כוח מבוססות ביומסה המפיקות 30 מגה-וואט, ומפעל הידרו-אלקטרי של 12 מגה-וואט בהימאצ'אל פראדש (Himachal Pradesh). יש גם השקעה ישראלית בתחום הטיפול במים: 'עמיעד מערכות סינון מים' – חברה הנפרסת ביותר מ-66 מדינות – הקימה את משרדיה האזוריים במומבאי.

מסקנות

הודו וישראל מקיימות ביניהן שותפות מיוחדת של קשרים רב-ממדיים, רב-תחומיים ומקיפים, המתאפיינים באמון ובדיפלומטיה פרגמטית. פערים והבדלים בנושאים השונים קיימים עדיין, אך ניתן לגשר עליהם. הודו וישראל השכילו ליצור מערכים איתנים לשיתוף פעולה בינלאומי, והן מסוגלות לבחון ולבחור יוזמות משותפות בתחומים שונים במדינות כמו האיים המלדיביים, סרי לנקה, מיאנמר ואפגניסטן – מקומות שבהם יש אינטרסים לשתי המדינות.

קיים גם פוטנציאל לשיתוף פעולה בנושאים הקשורים לגרעין. לישראל יש עניין משמעותי בהסכם ההודי-אמריקאי לשיתוף פעולה גרעיני, כתקדים אפשרי למאמציה בהקשר של 'קבוצת ספקיות הגרעין' (NSG). לישראל יש גם עניין אסטרטגי חיוני במניעת העברה של טכנולוגיה גרעינית מפקיסטן למדינות במזרח התיכון. במהלך הביקור שערך הנשיא ראובן ריבלין בניו דלהי ב-15 בנובמבר 2016, הוא דיבר על הבסיס להבנה השוררת בין שתי המדינות סביב הטרור: "טרור הוא טרור הוא טרור... דבר אינו יכול להצדיק טרור".²⁵ בנושא שיתוף הפעולה בתחומים אחרים, אמר הנשיא: "ישראל והודו שינו את ההיסטוריה עוד קודם לכן, והגיעה העת לעשות זאת שוב... מדובר ביותר מאשר שותפות בלבד, זוהי שותפות המחוללת שינוי במים שאנו שותים, במזון שאנו אוכלים ובטכנולוגיה שאנו מיישמים".²⁶ שתי המדינות יכולות ליהנות משיתוף פעולה בתחומים נוספים רבים. התפיסה הרווחת היא שיחסי הודו-ישראל מבוססים על נקודת מבט ביטחונית וצבאית, אולם הבסיס רחב הרבה יותר והוא ימשיך להתרחב לתחומים נוספים בעתיד. הפוטנציאל המלא של יחסי הודו וישראל עדיין לא מומש, והן יכולות לשתף פעולה בתחומים נוספים רבים בשנים הבאות.

הערות

- Ministry of Overseas Indian Affairs, Report of the High Level Committee on the Indian Diaspora, December 2001, pp. xlvii-l. <http://www.indiandiaspora.nic.in/diasporapdf/part1-est.pdf>, 2
- Yaroslav Trofimov, "Persian Gulf Slowdown Washes Up on Indian Shores" *The Wall Street Journal*, <http://online.wsj.com/article/SB1234561359140377935.html>, 3
- "Indian Navy Foils Another Attack by Somali Pirates", *The Times of India*, November 19, 2008, http://timesofindia.indiatimes.com/Indian_navy_foils_another_attack_by_Somali_pirates/articleshow/3731104.cms, 4
- Tariq M. Ashraf, "Doctrinal Reawakening of the Indian Armed Forces," *Military Review*, November/December 2004. 5
- Rajendra Abhyankar, *The Evolution and Future of India-Israel Relations*, Research Paper No. 6, March 2012, <http://www.tau.ac.il/humanities/abraham/india-israel.pdf> 6
- ש.ם. 7
- ש.ם. 8
- Ministry of External Affairs, Extradition treaty with Israel, Q 380, <http://www.mea.gov.in/incoming-visit-detail.htm?19560/Q380+Extradition+Treaty+with+Israel>, 9
- "End of an era: Israel replaces Russia as India's top military supplier," *World Tribune*, March 25, 2009, http://www.worldtribune.com/worldtribune/WTARC/2009/me_military0246_03_25.asp, 10
- Richard L. Benkin, "India-Israel Relations: The Imperative and the Challenge," *FPRC Journal*, No. 5, India-Israel relations. 11
- Ajai Shukla, "India's arms import doubles in five years," *Business Standard*, March 18, 2010. 12
- Eytan Gilboa and Efraim Inbar, *US-Israeli Relations in a New Era: Issues and Challenges after 9/11* (New York: Routledge, 2009). 13
- Shansak Joshi, "The India Israel Relationship: A Survey," *FPRC Journal*, No.5, India-Israel relations. 14
- Address by Shri Brajesh Mishra, National Security Adviser of India at the American Jewish Committee Annual Dinner, Washington, DC, May 8, 2003, www.ajc.org/site/apps/nlnet/content3.aspx?c=ijITI2PHKoG&b=851361&ct=1118743 15
- Abhyankar, "The Evolution and Future of India-Israel Relations." 16
- Interview with Efraim Inbar, *FPRC Journal*, No. 5. 17
- Vinay Kumar, "Lok Sabha Passes Anti-Terror Bills," *The Hindu*, December 18, 2008. 18
- Barbara Opall-Rome and K.S. Jayaraman., "Israel Chooses Indian PSLV To Launch New Spy Satellite," *Space.com*, November 14, 2005, <http://www.space.com/1777-israel-chooses-indian-pslv-launch-spy-satellite.html> 19
- Yiftah Shapir, "The Launch Of Israel's TecSAR Satellite," *Scoop Independent News*, February 13, 2008. 20
- "Report: India Bought Advanced Spy Satellite From Israel," *Haaretz*, March 20, 2009. 21
- Abhyankar, "The Evolution and Future of India-Israel Relations." 22
- Confederation of Indian Industry, "The Third India-Israel Forum," Proceedings, New Delhi, November 1-2, 2010, (New Delhi, 2010). 23

בין הודו לישראל, ראו: <http://itrade.gov.il/india/israel-india/>

- Chander Mohan, "Israeli Agriculture Benefits Indian Farmers Krishi jagran," 24
November 7, 2015, <http://krishijagran.com/general-news/2015/11/israeli-agriculture-benefits-indian-farmers>
- Sbuhajit Roy, "Israel President backs India on terror fight, PM Modi targets 25
Pakistan," *Indian Express*, November 16, 2016, <http://indianexpress.com/article/india/india-news-india/israel-president-backs-india-on-terror-fight-pm-modi-targets-pakistan-terrorism-4377923/>
- ש.ם. 26